

ФОРМИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ ПІД ЧАС ЇХНЬОЇ ПІДГОТОВКИ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ

На основі аналізу науково-методичного забезпечення соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт та проведеного емпіричного дослідження щодо результативності їх підтримки в умовах дитячих будинків сімейного типу обґрунтовано ключові напрями та особливості форм та методів їх цілеспрямованої підготовки до самостійного життя. Здійснено змістовну характеристику основних напрямів такої соціально-педагогічної підтримки, що спрямовані на формування готовності вихованців до сімейного життя, становлення їх соціальної компетентності та професійної готовності.

Ключові слова: діти-сироти; дитячий будинок сімейного типу; готовність до сімейного життя; соціальна компетентність; професійна готовність.

Вступ. Вивчення теоретико-методологічних основ здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах дитячого будинку сімейного типу (далі ДБСТ) та дослідження практики її реалізації засвідчує актуальність підготовки таких вихованців до самостійного життя, особливо з досягненням останніми старшого підліткового віку. Актуальність розробки цього питання простежується в працях вітчизняних та зарубіжних учених.

Аналіз досліджень і публікацій. Становлення дітей-сиріт в умовах інститутів сімейного виховання досліджувала низка вітчизняних учених, зокрема Г. Бевз, Н. Доля, А. Капська, Н. Комарова, В. Кузьмінський, О. Нескучасва, І. Пеша, І. Трубавіна, О. Яременко. Питання сутності і змісту соціально-педагогічної підтримки цієї категорії дітей розкрито у дослідженнях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Звереві, О. Караман, О. Кузьменка, Т. Макеевої, А. Мудрик, Л. Оліференко, Ю. Поліщука, С. Харченка та В. Хоронжука. При цьому аналіз наукового та методологічного здобутку з означеної проблеми стверджує наявність обґрунтованої системи соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ, що здійснюється Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі ЦСССДМ) у вигляді соціального супроводу. Проте питанню підготовки дітей-сиріт до самостійної життєдіяльності в умовах ДБСТ не присвячено належної уваги, хоча з досягненням такими вихованцями старшого підліткового віку та наближенням моменту їх виходу з сімейного середовища це питання все більше турбує батьків-вихователів та спеціалістів з соціального супроводу.

Постановка задачі. Завданням науково-педагогічного дослідження є визначення сутності, основних напрямів та особливостей такої соціально-педагогічної підтримки

старших підлітків в умовах ДБСТ, що забезпечить їх якісну підготовку до самостійного життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене нами емпіричне дослідження за участі 464 вихованців ДБСТ старшого підліткового віку, 258 батьків-вихователів та 104 спеціалістів з соціального супроводу ДБСТ (у Дніпропетровській області) стало достатньою науковою підставою для формулювання концептуальних положень стратегії розробки форм та методів соціально-педагогічної підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ.

Їхня сутність полягає в нижченаведеному:

1. Соціально-педагогічна підтримка старших підлітків в умовах ДБСТ повинна орієнтуватися на підготовку вихованця до самостійного життя шляхом всебічного розвитку особистості та адаптації до різних сфер суспільного життя. Основою для організації такої підтримки мають слугувати системний та ресурсний підходи.

2. Основоположним принципом розробки форм та методів соціально-педагогічної підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ є відповідність послуг, що надаються об'єкту підтримки його потребам. У зв'язку з цим виникають нові вимоги до кваліфікації спеціалістів, що здійснюють таку соціально-педагогічну підтримку, а також нові вимоги до арсеналу методичних засобів, що можуть бути використані для оптимізації ефективності послуг та забезпечення їхньої відповідності потребам клієнта.

3. Кінцевим результатом здійснення соціально-педагогічної підтримки старшого підлітка в умовах ДБСТ має бути сформована готовність особистості до реалізації себе як громадянина, працівника та сім'янина у власному життєвому сценарії. Передумовою

цього повинен слугувати процес озброєння дитини первинними знаннями та ресурсами для забезпечення повноцінного фізичного, психічного, особистісного розвитку, гармонійного становлення особистості та соціалізації в цілому.

4. Для забезпечення ефективності форм та методів соціально-педагогічної підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ необхідним є врахування особливостей цього об'єкта підтримки – психологічних особливостей становлення особистості дитини-сироти та новоутворень підліткового віку, врахування особливостей виховного середовища ДБСТ та психолого-педагогічного потенціалу суб'єктів підтримки – батьків-вихователів ДБСТ та спеціалістів ЦСССДМ, що здійснюють соціальне супроводження ДБСТ.

5. Форми й методи соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт старшого підліткового віку в умовах ДБСТ мають бути дієвими та результативними за рахунок різноманітності їх комбінацій залежно від конкретної ситуації. Таким чином, це має бути фундаментальна методична база, що не виключає можливості індивідуального підходу до об'єкта підтримки, врахування ресурсного забезпечення суб'єкта підтримки і в той же час вона має бути не фрагментарною, а характеризуватися цілісністю.

Отже, форми та методи соціально-педагогічної підтримки дитини-сироти в умовах ДБСТ повинні бути комплексними, соціально виправданими, педагогічно доцільними та створювати широкі можливості для трансформації попереднього негативного досвіду дитини у площину адекватного відношення до побудови свого майбутнього.

Перш за все, для впровадження зазначених концептуальних положень доцільно визначити особливості застосування системного та ресурсного підходів до процесу розробки та реалізації форм та методів соціально-педагогічної підтримки в умовах виховного середовища ДБСТ.

У цьому контексті системний підхід застосовується як спосіб практичної діяльності, що «вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим» [6, с. 536]. Отже, використання системного підходу відносно форм та методів соціально-педагогічної підтримки дозволяє врахувати всі елементи суб'єкт-об'єктних відносин такого процесу та реалізувати форми і методи підтримки з урахуванням їхніх інтегральних системних якостей, адже «властивості системи виявляються не просто сумою властивостей, складових її окремих елементів, а визначаються наявністю та специфікою зв'язку і відношень між елементами, тобто конструюються як інтегративні якості системи як цілого» [7, с. 83-84]. Системний підхід дозволяє адекватно оцінити множину факторів, що впливають на процес підтримки та об'єктивно визначити завдання на шляху до визначеного результату, сформулювати цілісне бачення тактики досягнення цих завдань та реалізувати на практиці їх виконання.

Аналіз соціально-педагогічної літератури свідчить, що питання сутності та значення ресурсного підходу в педагогіці не має обґрунтованого визначення і

описується як підхід, за якого враховуються індивідуальні ресурси вихованців для реалізації їхніх потенційних можливостей. Саме тому ми розцінюємо ресурсний підхід як інструмент організації соціально-педагогічної підтримки вихованця ДБСТ, що дозволить, по-перше, використати потенційні можливості дитини-вихованця для становлення її особистості та підготовки до самореалізації у сфері трудового, сімейного та громадського життя; по-друге, дозволить повноцінно використати виховні можливості сімейного середовища ДБСТ для соціальної реабілітації, адаптації та розвитку; по-третє, дозволить використати можливості соціальних служб та інших потенційних суб'єктів для організації надання необхідних соціально-педагогічних послуг дитині-вихованцю для забезпечення її готовності до самостійного життя.

Єдність системного та ресурсного підходу під час надання соціально-педагогічної підтримки реалізується через єдність діагностики, реабілітації, корекції і розвитку дитини-сироти в умовах ДБСТ. Постановка основних завдань щодо підготовки старшого підлітка до самостійного життя в умовах ДБСТ повинна ґрунтуватися на комплексній, якісній діагностиці, що являє собою цілісну оцінку стану і потреб дитини-вихованця в умовах ДБСТ, тобто дозволяє з'ясувати не лише проблемні аспекти її підготовки до самостійного життя, а й діагностувати та ефективно використати резервні можливості і самої дитини, і ДБСТ як соціально-виховного середовища. Таким чином, системний (цілісний) підхід передбачає здійснення соціально-педагогічної підтримки вихованця ДБСТ старшого підліткового віку з урахуванням особливостей взаємозв'язків у системі ДБСТ та впливу зовнішніх факторів на цю систему, а ресурсний підхід передбачає досягнення максимальної ефективності підтримки за умови розумного використання її засобів (форм та методів).

У ході подальшого дослідження цього питання ми пропонуємо перейти до визначення сутності понять «форми» та «методи» у контексті соціально-педагогічної підтримки. Від першоджерел розуміння поняття «форма» і до сьогодні ця категорія трактується як «сутність і суть буття» [1, с. 184], що у відношенні до соціально-педагогічної підтримки означає «можливі варіанти організації взаємодії соціального педагога з вихованцями, спрямовані на створення умов для позитивної активності дітей та молоді, вирішення відповідних завдань соціалізації, а також надання їм допомоги» [3, с. 319]. Узагальнення наукових підходів до розуміння цього поняття дозволяє визначити форми соціально-педагогічної підтримки старшого підлітка в умовах ДБСТ як варіанти організації виховного процесу, як композиційну побудову соціально-педагогічної підтримки та як організаційний комплекс надання соціально-педагогічних послуг для формування готовності старшого підлітка до самостійного життя.

Реалізація форм соціально-педагогічної підтримки не є можливою без конкретизації її методів. Підтвердження цієї думки знаходимо у А. Капської: «форма виступає способом організації змісту роботи,

унаочненням певних способів організації соціальної роботи, зокрема педагогічної підтримки. Завдяки формам методи наповнюються конкретним змістом педагогічної підтримки» [2, с. 435].

Етимологія походження слова «метод» буквально означає «шлях до чого-небудь», що із соціально-педагогічних позицій передбачає трактування як «спосіб організації узгодженої діяльності соціальних педагогів та клієнтів з метою оптимізації результатів соціально-педагогічної роботи» [4, с. 428] та як «систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи здобуття нової інформації» [5, с. 133]. Беручи до уваги вищезазначені тлумачення поняття «метод», сформулюємо базове для нашого дослідження визначення методу соціально-педагогічної підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ як систематизований спосіб надання соціально-педагогічних послуг вихованцям ДБСТ старшого підліткового віку з метою формування їх готовності до самостійного життя та оптимізації соціально-педагогічних процесів в умовах виховного середовища ДБСТ. Призначення форм та методів соціально-педагогічної підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ полягає у знаходженні оптимальних способів взаємодії дитини-вихованця, батьків-вихователів та спеціалістів з надання соціально-педагогічної підтримки для забезпечення готовності вихованців ДБСТ старшого підліткового віку до подальшої реалізації себе у сфері соціальних відносин як громадянина, працівника та сім'янина.

Об'єктом застосування форм та методів соціально-педагогічної підтримки в умовах ДБСТ, безперечно, виступає особистість дитини-вихованця, адже саме на її підготовку до самостійного життя спрямовано цей процес. Суб'єктом у застосуванні форм та методів соціально-педагогічної підтримки виступають спеціалісти ЦСССДМ, до посадових обов'язків яких входить соціально-педагогічна діяльність стосовно дітей-сиріт, що виховуються у ДБСТ. Батьки-вихователі ДБСТ можуть виступати в цьому процесі і як безпосередні суб'єкти, і як об'єкти, і як посередники застосування різних форм та методів підготовки дитини-сироти до самостійного життя в умовах ДБСТ.

Доцільно наголосити на тому, що у ході підготовки старшого підлітка до самостійного життя суб'єкти соціально-педагогічної підтримки мають єдині цілі, цінності та включені в єдину організаційну модель соціально-педагогічного супроводу старших підлітків у ДБСТ, спільно вивчають особливості розвитку дитини-сироти та застосовують форми та методи підтримки відповідно до цього.

Зміст форм та методів соціально-педагогічної підтримки у підготовці старших підлітків до самостійного життя в умовах ДБСТ розкривається в реалізації їхніх основних напрямів:

1. Формування готовності до сімейного життя (виховання поважного ставлення до сім'ї та родинних зв'язків, звичаїв, традицій; формування організованості, працелюбності, спрямованості на побудову шлюбно-сімейних відносин; орієнтування на досягнення успіхів при підтримці функціонування сімейного

господарства, виконанні батьківських обов'язків; підвищення рівня етичності щодо питань міжстатевого спілкування та сімейно-рольової поведінки, орієнтування на конструктивне вирішення конфліктів; надання знань щодо системи сімейних обов'язків; формування позитивного ставлення до процесів народження та виховання дітей, організації побуту).

На цей напрям слід звернути особливу увагу, адже зазвичай психотравматичний досвід дітей-сиріт є стійкою перешкодою до побудови сімейних відносин у самостійному житті, а відсутність необхідних знань, умінь та навичок є проблемним аспектом організації сімейного господарства та виконання сімейних ролей. Для реалізації цього напрямку необхідним є використання технологій соціально-педагогічної корекції поведінки дітей-сиріт в умовах сімейного виховного середовища. Індивідуальне обговорення вчинків і дій дитини, профілактичні бесіди, тренінгові вправи, сімейні вечори допоможуть у подоланні існуючих негативних стереотипів у поведінці дитини та запобіганні їх виникненню в майбутньому, сприятимуть формуванню безконфліктної поведінки у взаємодії із соціальним оточенням, дотриманню дитиною суспільних норм у міжстатевому спілкуванні.

На досягнення такого результату спрямована сама ідея виховання дитини-сироти в умовах ДБСТ як сімейного виховного інституту, проте цілеспрямована підтримка дитини за цим напрямом сприятиме формуванню сімейно-рольової орієнтації старшого підлітка, озброїть його знаннями та навичками для забезпечення самообслуговування у сфері сімейного господарства. Особлива увага, на нашу думку, повинна приділятися формуванню та збереженню родинних цінностей, постановці батьками-вихователями завдань вихованцю щодо здійснення певної роботи щодо домашнього господарства.

2. Формування соціальної компетентності особистості (надання знань щодо громадянських прав та обов'язків особистості, реалізації себе як члена соціуму; розвиток самостійності, креативності, само-розуміння, комунікативності особистості; прищеплення загальнолюдських цінностей та досягнення правильного співвідношення у сприйнятті моральних та матеріальних цінностей; пробудження інтересу до суспільного життя, його пізнання та прийняття участі в ньому; розвиток адекватного відношення до теперішнього, минулого і майбутнього; освоєння сучасних технологій у ритмі соціального життя).

Реалізація цього напрямку повинна відбуватися, в першу чергу, шляхом об'єднання зусиль батьків-вихователів та спеціаліста, що здійснює соціальний супровід. Основні дії повинні бути спрямованими на запуск механізмів поведінки старшого підлітка по виконанню різних суспільних ролей. Для цього необхідною є організація індивідуальної роботи (консультування, бесіди, надання пам'яток), надання можливості вихованцю самостійно чи разом з іншими членами ДБСТ вирішувати побутові питання, організація участі вихованця ДБСТ старшого підліткового віку у громадському житті свого населеного пункту. Безперечно, не йдеться про обов'язковість активної

участі в таких заходах, адже, якщо дитина не готова брати на себе роль активної дійової особи у тих чи інших дійствах, важливим і достатнім є процес спостереження.

3. Формування професійної готовності (мотивування особистості на успіх у навчанні та самореалізацію в професійній сфері; надання знань, формування умінь та навичок для досягнення необхідного рівня орієнтування у світі професій; підготовка до здійснення свідомого професійного вибору та освоєння професії).

Цей напрям є актуальним у роботі з дітьми-сиротами, зважаючи на те, що досить часто у них відсутнє бачення цілісності світу професій, недостатньо знань про свої можливості та основи здійснення професійного вибору, розвитку, становлення. Мотивація дитини-сироти на роботу над собою та на реалізацію себе як працівника є фундаментальною лінією у цьому руслі. Саме тому робота за цим напрямом передбачає спільний вплив спеціаліста ЦСССДМ, що здійснює соціально-педагогічну підтримку, та батьків-вихователів на думки, погляди, установки старшого підлітка в умовах ДБСТ. Застосування спеціалістом з

соціального супроводу технологій професійної діагностики, орієнтації та консультування, дозволить здійснити підготовку вихованця до самостійного професійного вибору та подальшого професійного становлення.

Проте не менш доцільними, хоча і опосередкованими, є такі механізми підтримки вихованця ДБСТ, які ґрунтуються на спільному аналізі у ході невимушеної приватної бесіди з батьками-вихователями різних видів професійних занять, визначення ставлення вихованця до них та співставлення його схильностей з вимогами професій. Таким чином, необхідними є індивідуальні бесіди з дитиною, надання літератури професійного спрямування, перегляд спеціально дібраних сюжетів відеофільмів.

Висновки. Теоретичне обґрунтування форм та методів соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ доводить, що для їх ефективної підготовки до самостійного життя необхідним є використання системного та ресурсного підходу, що дозволить батькам-вихователям та спеціалістам з соціального супроводу сформулювати їхню готовність до сімейного життя, соціальну компетентність та професійну готовність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Метафізика / Аристотель // Сочинения в 4 т. – М. : Мысль, 1983, – Т. 1. – С. 184.
2. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола. – К., 2002. – С. 435.
3. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 319.
4. Соціальна педагогіка : [підручник] / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
5. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. – К. : «Екс Об», 2004. – 304 с.
6. Філософський словник соціальних термінів / [під заг. ред. проф. В. П. Андрущенко]. – [3-тє вид., допов.]. – Х. : «Р.И.Ф.», 2005. – 672 с.
7. Харченко Л. Г. Соціально-педагогічні умови формування сучасних гендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Харченко Людмила Георгіївна. – Луганськ, 2006. – 204 с.

Лоза Т. В.,

Луганский национальный университет им. Т. Шевченка, г. Луганск, Украина

ФОРМЫ И МЕТОДЫ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ СЕМЕЙНОГО ТИПА ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ИХ ПОДГОТОВКИ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ

На основании анализа научно-методического обеспечения социально-педагогической поддержки детей-сирот и проведенного эмпирического исследования относительно результативности их поддержки в условиях детских домов семейного типа обоснованы ключевые направления и особенности форм и методов их целенаправленной подготовки к самостоятельной жизни. Осуществлена содержательная характеристика основных направлений такой социально-педагогической поддержки, которые направлены на формирование готовности воспитанников к семейной жизни, становление их социальной компетентности и профессиональной готовности.

Ключевые слова: *дети-сироты; детский дом семейного типа; готовность к семейной жизни; социальная компетентность; профессиональная готовность.*

Loza T.,

Lugansk National T. Shevchenko University, Lugansk, Ukraine

FORMS AND METHODS OF ORPHANS' SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT REGARDING THE PREPARATION THEM FOR INDEPENDENT LIFE IN FAMILY-TYPE HOMES

Based on the analysis of scientific and methodological information about orphans' social and pedagogical support and conducted empirical research on the effectiveness of their social assistance in family-type homes, it was justified

main trends and features of the forms and methods their purposeful preparation for independent life. The article made a meaningful description of the social and pedagogical support main directions, aimed at the formation of orphans' readiness for family life, development of their social competence and professional readiness.

Keywords: *orphans; family-type home; preparation for family life; social competence; professional readiness.*

Рецензенти: *Мещанінов О. П.*, д. пед. н., професор;
Лебідь С. Г., к. пед. н., доцент.

© Лоза Т. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 21.10.2014 р.